

1 Ο νέος αθεϊσμός Μια ορθοδοξία του 19ου αιώνα

Οι νέοι αθεϊστές έχουν εξαπολύσει την εκστρατεία τους εναντίον ενός ελάχιστου τμήματος της θρησκείας, έχοντας μάλιστα αποτύχει να κατανοήσουν ακόμα και αυτό το μικρό μέρος. Εκλαμβάνοντας τη θρησκεία ως ένα σύστημα πεποιθήσεων, έχουν στραφεί εναντίον της σαν να ήταν μια παρωχημένη επιστημονική θεωρία. Εξού η «περί Θεού διαμάχη», μια βαρετή επανάληψη της βικτοριανής αντιμαχίας μεταξύ επιστήμης και θρησκείας. Όμως η ιδέα ότι η θρησκεία αποτελείται από διάφορες αφερέγγυες θεωρίες είναι αυτή καθαυτήν μια αφερέγγυα θεωρία – κατάλοιπο της φιλοσοφίας του θετικισμού, που άνθησε τον 19ο αιώνα.

Ο ΜΕΓΑΣ ΠΟΝΤΙΦΙΚΑΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ

Την ιδέα ότι η θρησκεία είναι ένα πρωτόγονο είδος επιστήμης διέδωσε ο ανθρωπολόγος Τζ.Τζ. Φρέιζερ στον *Χρυσό κλώνο: Μια μελέτη συγκριτικής θρησκείας*, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1890. Ακολουθώντας τον Γάλλο κοινωνιολόγο και φιλόσοφο Ογκίστ Κοντ, ο Φρέιζερ πίστευε πως η ανθρώπινη σκέψη αναπτύχθηκε σε τρεις φάσεις: τη θεολογική ή θρησκευτική, τη μεταφυσική-φιλοσοφική ή αφηρημένη και την επιστημονική ή θετική. Η μαγεία, η μεταφυσική και η θεολογία ανήκαν στη νηπιακή ηλικία του είδους μας. Όσο εγγύτερα πλησιάζει η ανθρωπότητα στην ενηλικίωση, τόσο περισσότερο θα τις απορρίπτει και θα αποδέχεται την επιστήμη ως τη μόνη αυθεντία στη γνώση και την ηθική.

Αυτός ο τρόπος σκέψης, τον οποίο ο Κοντ αποκαλούσε «θετική φιλοσοφία», ανέπτυξε μερικές ιδέες του Ανρί ντε Σεν-Σιμόν (1760-1825), του οποίου ο Κοντ υπήρξε βοηθός για κάποιο διάστημα. Ο Σεν-Σιμόν έζησε ταραχώδη βίο. Προερχόμενος από ξεπεσμένη αριστοκρατική οικογένεια, φυλακίστηκε κατά την περίοδο της Τρομοκρατίας, πλούτισε σπεκουλάροντας στην εθνικοποιημένη γη, διασπάθισε την περιουσία του διάγοντας πολυτελή βίο και έζησε φτωχικά τα περισσότερα από τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Όπως και ο μαθητής του Κοντ, ήταν καταθλιπτικός: μία φορά προσπάθησε να αυτοκτονήσει αυτοπυροβολούμενος, όμως το μόνο που κατάφερε ήταν να τυφλωθεί από το ένα μάτι.

Παρά τις εκκεντρικότητές του, ο Σεν-Σιμόν έχαιρε

μεγάλου θαυμασμού. Αναγνωρισμένος από τον Μαρξ ως ένας από τους θεμελιωτές θεωρητικούς του σοσιαλισμού, ήταν από τους πρώτους που κατάλαβαν πως η εκβιομηχάνιση θα επέφερε ριζικές αλλαγές στην κοινωνία. Ήταν επίσης ο πρώτος που διαμόρφωσε, στο βιβλίο του *Nouveau Christianisme* (1825), τη θρησκεία της ανθρωπότητας, την οποία ο Κοντ έμελλε να προωθήσει.

Αυτή η νέα πίστη δεν ήταν επινόηση του Σεν-Σιμόν. Όπως θα δούμε στα κεφάλαια 2 και 3, εμφανίστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στο έργο των Γάλλων philosophes και έγινε ακραιφνώς θρησκευτική με τη λατρεία του ορθού λόγου αμέσως μετά τη Γαλλική Επανάσταση. Ο Σεν-Σιμόν ήταν ωστόσο ο πρώτος που παρουσίασε τη θρησκεία της ανθρωπότητας σε συστηματική μορφή. Στο μέλλον, οι επιστήμονες επρόκειτο να αντικαταστήσουν τους ιερείς ως πνευματικοί ταγοί της κοινωνίας. Η διακυβέρνηση θα ήταν η εύκολη υπόθεση «διαχείρισης των πραγμάτων». Θρησκεία θα γινόταν η αυτολατρεία της ανθρωπότητας.

Μολονότι ο Σεν-Σιμόν ήταν ο πρώτος που διαμόρφωσε αυτήν τη φιλοσοφία, ο Κοντ ήταν εκείνος που την προπαγάνδισε με τη μεγαλύτερη επιτυχία. Η αίρεση που ίδρυσε έχει σχεδόν ξεχαστεί. Εντούτοις διαμόρφωσε το πρότυπο για τον κοσμικό ανθρωπισμό που όλοι οι ζηλωτές αθεϊστές προωθούν σήμερα.

Από ορισμένες απόψεις ο Κοντ ήταν πιο ευφυής από τους κοσμικούς στοχαστές που τον διαδέχτηκαν. Ήταν επίσης ημιπαράφρων. Αναγνωρίζοντας ότι η ανάγκη για θρησκεία δεν θα αμβλυνόταν όταν η επιστήμη θα κυβερ-

νούσε την κοινωνία, ίδρυσε μια εκκλησία για να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη. Η νέα πίστη εξοπλίστηκε με μια εκκλησιαστική ιεραρχία, ένα ημερολόγιο οργανωμένο γύρω από προσωπικότητες όπως ο Αρχιμήδης και ο Ντεκάρτ, ένα τυπικό καθημερινών τελετουργιών (που περιλάμβανε ένα τελετουργικό με ελαφρά χτυπήματα σε ορισμένα σημεία του κρανίου, βασισμένο στη δημοφιλή επιστήμη της φρενολογίας) και μια Παρθένο Μητέρα που είχε ως πρότυπο μια παντρεμένη γυναίκα την οποία ο Κοντ είχε ερωτευτεί, και από τον ξαφνικό θάνατο της οποίας δεν συνήλθε ποτέ.

Στο βιβλίο του *Catéchisme Positiviste* (1852), ο Κοντ όρισε τα δόγματα της νέας πίστης. Υπήρχαν θετικιστικά μυστήρια και τόποι προσκυνήματος. Σχεδιάστηκαν ειδικά ρούχα με κουμπιά στο πίσω μέρος, ώστε να μην μπορούν να φορεθούν χωρίς βοήθεια – προάγοντας έτσι τον αλτρουισμό (λέξη που επινόησε ο Κοντ). Ένας Μέγας Ποντίφικας της Ανθρωπότητας επρόκειτο να ενθρονιστεί στο Παρίσι. Αναμφίβολα ο Κοντ οραματιζόταν τον εαυτό του σε αυτήν τη θέση και σίγουρα πίστευε πως ήταν σπουδαία προσωπικότητα. Στην τελετή με την οποία παντρεύτηκε τη γυναίκα του υπέγραψε ως «Βρούτος Ναπολέων Κοντ». Κατά τη διάρκεια της ζωής του (γεννήθηκε το 1798, πέθανε από καρκίνο το 1857), απέτυχε να αποκτήσει την εξέχουσα θέση που ονειρευόταν. Ωστόσο, η εκκλησία του εξαπλώθηκε από τη Γαλλία στη Βρετανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, έπειτα στη Λατινική Αμερική, όπου εξακολουθεί να υπάρχει στη Βραζιλία, ενώ η φιλοσοφία του άσκησε τεράστια επίδραση σε

σημαντικούς στοχαστές του 19ου αιώνα. Εξακολουθεί να ασκεί μεγάλη, αν και μη αναγνωρισμένη, επίδραση σήμερα.

Οι νέοι αθεϊστές είναι ανυποψίαστοι μαθητές της θετικιστικής φιλοσοφίας του Κοντ. Θεωρούν αυτονόητο ότι η θρησκεία είναι ένα πρωτόγονο είδος επιστήμης. Αλλά πρωτόγονη είναι η άποψή τους αυτή καθαυτήν, και ένα σχόλιο του Βίτγκενσταϊν για τον Φρέιζερ αρμόζει τόσο στον Ρίτσαρντ Ντόκινς όσο και στους οπαδούς του: «Ο Φρέιζερ είναι πολύ πιο άγριος από τους περισσότερους αγρίους του. [...] Οι δικές του εξηγήσεις για τις πρωτόγονες τελετές είναι πολύ πιο χονδροειδείς από το νόημα που έχουν οι εν λόγω τελετές αυτές καθαυτές».¹

Ο πρωτόγονος χαρακτήρας του νέου αθεϊσμού φανερώνεται στην ιδέα ότι οι θρησκείες είναι εσφαλμένες υποθέσεις. Η ιστορία της Γενέσεως δεν είναι μια πρώιμη θεωρία για την καταγωγή των ειδών. Τον 4ο αιώνα μ.Χ. ο θεμελιωτής θεολόγος του δυτικού χριστιανισμού άγιος Αυγουστίνος αφιέρωσε δεκαπέντε χρόνια στη συγγραφή της πραγματείας του *De Genesi ad litteram* [*Περί Γενέσεως κατά γράμμα*], που έμεινε ημιτελής, στην οποία υποστήριζε πως το βιβλικό κείμενο δεν χρειάζεται να γίνεται κατανοητό κατά λέξη, εάν αυτό εναντιώνεται σε ό,τι γνωρίζουμε ως αληθές από άλλες πηγές. Πριν από τον Αυγουστίνο, και με πιο ριζοσπαστικό τρόπο, ο ελληνόφωνος Ιουδαίος φιλόσοφος του 1ου αιώνα Φίλων ο Αλεξανδρεύς παρουσίασε τη Γένεση ως αλληγορία ή μύθο, δηλαδή μια συνύφανση συμβολικών εικόνων με πλασματικά γεγονότα, που περιλάμβαναν νοήματα τα

οποία δεν θα μπορούσαν να εκφραστούν εύκολα με άλλους τρόπους.

Η ιστορία του Αδάμ και της Εύας που τρώνε από το Δέντρο της Γνώσης είναι μια μυθική εικόνα της αμφίσημης επίδρασης που έχει η γνώση στην ανθρώπινη ελευθερία. Η γνώση, αντί να είναι εγγενώς απελευθερωτική, μπορεί να χρησιμοποιηθεί με στόχο την υποδούλωση. Αυτό ακριβώς εννοείται όταν ο Αδάμ και η Εύα, έχοντας φάει το απαγορευμένο μήλο μετά την υπόσχεση του φιδιού πως θα γίνουν σαν θεοί, βρίσκονται εξορισμένοι από τον Κήπο της Εδέμ και καταδικασμένοι σε μια ζωή ατέρμονος μόχθου. Σε αντίθεση με τις επιστημονικές θεωρίες, οι μύθοι δεν μπορούν να είναι αληθείς ή εσφαλμένοι. Ωστόσο, οι μύθοι μπορούν να είναι λιγότερο ή περισσότερο ακριβείς σε σχέση με την ανθρώπινη εμπειρία. Ο μύθος της Γένεσεως είναι μια απόδοση των διαχρονικών ανθρώπινων συγκρούσεων ακριβέστερη απ' οτιδήποτε υπάρχει στην ελληνική φιλοσοφία, που θεμελιώθηκε στον μύθο ότι η γνώση και η αγαθότητα συνδέονται αξεδιάλυτα.

Μέρος της ευθύνης για τη σύγχυση των μύθων με τις θεωρίες φέρουν οι θεϊστές που διαδίδουν το Επιχείρημα του Σχεδιασμού. Από τον Άγγλο θεολόγο του 18ου αιώνα Γουίλιαμ Πέιλι (που ως γνωστόν παρέβαλλε τον Θεό με ωρολογοποιό) ως τους θιασώτες του δημιουργισμού στον 21ο αιώνα, οι απολογητές του θεϊσμού έχουν πασχίσει να αναπτύξουν θεωρίες οι οποίες να εξηγούν την προέλευση του σύμπαντος και της ανθρωπότητας καλύτερα από τις επικρατούσες επιστημονικές θεωρήσεις. Με αυτόν τον τρόπο αναγνωρίζουν στην επιστήμη αδικαιολόγητη

αυθεντία πάνω σε άλλους τρόπους σκέψης. Η θρησκεία δεν είναι ένας πιο πρωτόγονος τύπος επιστήμης απ' ό,τι η τέχνη ή η ποίηση. Η επιστημονική έρευνα ικανοποιεί το αίτημα για εξήγηση. Η πρακτική της θρησκείας εκφράζει την ανάγκη για νόημα, η οποία θα παρέμενε ανικανοποίητη ακόμα και αν τα πάντα μπορούσαν να εξηγηθούν.

ΓΙΑΤΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ
ΝΑ ΕΞΑΛΕΙΨΕΙ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Η επιστήμη δεν μπορεί να αντικαταστήσει το θρησκευτικό κοσμοείδωλο, αφού δεν υπάρχει «ένα επιστημονικό κοσμοείδωλο». Όντας μέθοδος έρευνας μάλλον παρά παγιωμένο σώμα θεωριών, η επιστήμη προσφέρει διαφορετικά κοσμοείδωλα όσο προάγεται η γνώση. Προτού δείξει ο Δαρβίνος πως τα είδη αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, η επιστήμη απεικόνιζε έναν κόσμο σταθερών ειδών. Κατά τον ίδιο τρόπο, την κλασική φυσική τη διαδέχτηκε η κβαντική μηχανική. Είναι κοινή η δοξασία πως κάποια μέρα η επιστήμη θα προσφέρει μία και μοναδική, απaráλλακτη εικόνα για τα πράγματα. Σίγουρα κάποια κοσμοείδωλα εκλείπουν όσο προάγεται η επιστημονική γνώση. Αλλά δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πως η πρόοδος της επιστήμης θα φτάσει σε ένα σημείο όπου θα ισχύει ένα και μόνο κοσμοείδωλο.

Κάποιοι θα πουν ότι αυτό ισοδυναμεί με σχετικισμό – τον ισχυρισμό ότι τα κοσμοείδωλα είναι απλώς πο-

λιτισμικές κατασκευές, καμία εκ των οποίων δεν είναι αληθής ή εσφαλμένη. Ενάντια σε αυτή τη φιλοσοφία, υποστηρίζεται πως η επιστήμη οδηγεί στην ανακάλυψη οικουμενικών φυσικών νόμων. Εάν όμως δεν πιστεύει κανείς πως ο ανθρώπινος νους κατοπτρίζει ένα ορθολογικό σύμπαν –όπως πίστευαν ο Πλάτων και οι στωικοί, που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του χριστιανισμού–, τότε η επιστήμη δεν μπορεί να είναι παρά ένα εργαλείο που έχει εφεύρει το ανθρώπινο ζώο για να αντιμετωπίζει έναν κόσμο τον οποίο αδυνατεί να κατανοήσει πλήρως. Αναμφίβολα η γνώση μας έχει αυξηθεί και θα συνεχίσει να αυξάνει. Αλλά η τάξη που φαίνεται να επικρατεί στη δική μας γωνιά του σύμπαντος ενδέχεται να είναι τοπική και εφήμερη, να εμφανίζεται με τυχαίο τρόπο και έπειτα να διαλύεται. Η καθαυτό ιδέα ότι ζούμε σε ένα σύμπαν που το κυβερνούν νόμοι ενδέχεται να μην είναι κάτι παραπάνω από μια σταδιακά εκλείπουσα, κληρονομημένη πίστη σε έναν θείο νομοθέτη.

Προπάντων η επιστήμη αδυνατεί να εξαλείψει τη θρησκεία δείχνοντας πως είναι αυταπάτη. Η ορθολογιστική φιλοσοφία, σύμφωνα με την οποία η θρησκεία είναι ένα διανοητικό σφάλμα, έρχεται σε μετωπική σύγκρουση με την επιστημονική έρευνα, που θέλει τη θρησκεία μια φυσική ανθρώπινη δραστηριότητα. Μπορεί η θρησκεία να δημιουργεί αυταπάτες. Όμως η επιστήμη δεν μπορεί επ' ουδενί να πει ότι η αυταπάτη δεν είναι χρήσιμη, ακόμα και απαραίτητη, στη ζωή. Ο ανθρώπινος νους είναι προγραμματισμένος για την επιβίωση, όχι για την αλήθεια. Η εξέλιξη, αντί να δημιουργεί νόες που βλέπουν τον κό-

σμο ακόμα πιο καθαρά, θα μπορούσε να οδηγεί στην εξάλειψη κάθε καθαρού κοσμοειδώλου από τον νου. Το τελικό συμπέρασμα της επιστημονικής έρευνας θα μπορούσε να είναι πως η ανάγκη για αυταπάτη συνυφαίνεται άρρηκτα με την ανθρώπινη φύση. Η επανεμφάνιση θρησκειών της επιστήμης υποδηλώνει πως ενδέχεται να συμβαίνει ακριβώς αυτό.

Οι αθεϊστές που εκλαμβάνουν τις θρησκείες ως εσφαλμένες θεωρίες συγχέουν την πίστη –την εμπιστοσύνη σε μια άγνωστη δύναμη– με την πεποίθηση. Εάν όμως η πεποίθηση έχει κάποιο πρόβλημα, αυτό δεν περιορίζεται στη θρησκεία. Μεγάλο μέρος αυτού που θεωρείται επιστημονική γνώση είναι εξίσου αμφισβητήσιμο με τα θαυμαστά γεγονότα που παρουσιάζουν οι παραδοσιακέςπίστεις. Περιηγηθείτε στα ράφια των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών όπου στοιβάζονται τα βιβλία των κοινωνικών επιστημών και θα βρεθείτε σε ένα μαστωλείο νεκρών θεωριών. Αυτές οι θεωρίες δεν πήγαν στον κάτω κόσμο της διάνοησης επειδή διαψεύστηκαν. Οι περισσότερες δεν είναι καν εσφαλμένες· είναι υπερβολικά νεφελώδεις ώστε να μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά. Συστήματα ιδεών όπως ο θετικισμός και ο μαρξισμός, που προβλέπουν την παρακμή της θρησκείας, έχουν ανατραπεί πολλές φορές. Εντούτοις, αυτές οι ψευδοεπιστημονικές υποθέσεις διάγουν έναν σκιάδη μεταθανάτιο βίο στο μυαλό πολλών ανθρώπων, που δεν έχουν καν γνωρίσει τις ιδέες από τις οποίες αυτές οι υποθέσεις ξεπήδησαν.

Εάν η λατρεία της επιστήμης του Κοντ δημιούργησε κατά τον 19ο αιώνα ένα υποκατάστατο θρησκείας μαζι

με την ψευδοεπιστήμη της φρενολογίας, ο Ντόκινς και οι οπαδοί του έχουν διανθήσει τον δαρβινισμό με την ψευδοεπιστήμη των μιμίδιων – δηλαδή τις μονάδες πληροφορίας που ανταγωνίζονται για την επιβίωση σε μια διαδικασία φυσικής επιλογής σαν αυτή που λειτουργεί στα γονίδια. Όμως τα μιμίδια δεν είναι φυσικές οντότητες, όπως τα γονίδια. Δεν έχει βρεθεί κανείς μηχανισμός μέσω του οποίου τα μιμίδια θα μπορούσαν να αντιγράφουν τον εαυτό τους και να μεταδίδονται εντός ενός πολιτισμού ή μεταξύ των πολιτισμών. Χωρίς κάποια μονάδα ή μηχανισμό επιλογής, η θεωρία των μιμίδιων δεν είναι καν θεωρία.

Η ιδέα των μιμίδιων ανήκει σε μια παρωχημένη φιλοσοφία της γλώσσας. Ο πρώιμος Βίτγκενσταϊν φαντάστηκε πως η γλώσσα θα μπορούσε να διασπαστεί σε «λογικά άτομα», στοιχειώδεις προτάσεις που αναφέρονται σε απλά, και μη περαιτέρω απλοποιήσιμα, γεγονότα για τον κόσμο. Ωστόσο δεν κατάφερε ποτέ να δώσει το παράδειγμα ενός τέτοιου ατόμου, μια αποτυχία που τον οδήγησε στην όψιμη φιλοσοφία του, όπου η γλώσσα κατανοείται ως ένα σώμα αλληλοσυνδεόμενων πρακτικών. Τα μιμίδια είναι σαν τα λογικά άτομα του Βίτγκενσταϊν, θεωρητικές κατασκευές για τις οποίες δεν υπάρχει κανένα πειστικό παράδειγμα. Είναι ο ρομαντισμός μιμίδιο; Ή ο Μεσαίωνας; Τα γονίδια αναγνωρίζονται μέσα από καθιερωμένες επιστημονικές διαδικασίες, όχι όμως και τα μιμίδια. Ανυπόστατα σαν το φλογιστό, τα μιμίδια εισάγονται ως έννοια με μοναδικό στόχο να στηρίξουν την ιδέα ότι η εξέλιξη εξηγεί τα πάντα.

Κάθε φορά που ο αθεϊσμός εμφανίστηκε ως οργανωμένο κίνημα στη νεωτερική εποχή, πάντοτε συμμαχησε

με την ψευδοεπιστήμη. Τα μιμίδια του Ντόκινς ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τη μελέτη των εξογκωμάτων σε ανθρώπινα κεφάλια που συμβούλευε ο Κοντ τους οπαδούς του να διεξάγουν, ως μέρος του καθημερινού τυπικού της θρησκείας της ανθρωπότητας.

Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΟΝΟΘΕΪΣΜΟ

Ας ξεχάσουμε καλύτερα τη βικτοριανή διαμάχη επιστήμης και θρησκείας. Στην ιστορία έχει εμφανιστεί μια πιο σοβαρή πρόκληση για τον χριστιανισμό. Εάν ο Ιησούς δεν σταυρώθηκε και δεν αναστήθηκε εκ νεκρών, τότε η χριστιανική θρησκεία τίθεται σε σοβαρό κίνδυνο. Το ίδιο ισχύει εάν ο Ιησούς δίδαξε άλλα πράγματα από αυτά που οι χριστιανοί κατέληξαν αργότερα να πιστεύουν.

Στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται για σύγκρουση της θρησκείας με την επιστήμη, αλλά του χριστιανισμού με την Ιστορία. Η χριστιανική θρησκεία βασίζεται στην πίστη ότι η ανθρώπινη σωτηρία συνδέεται αναπόσπαστα με ορισμένα ιστορικά συμβάντα – τη ζωή, τον θάνατο και την ανάσταση του Ιησού. Θρησκείες όπως ο ινδουισμός, ο βουδισμός, ο ταοϊσμός και οι αμέτρητες παραλλαγές του πολυθεϊσμού περιλαμβάνουν ιστορίες του είδους που σήμερα θα θεωρούσαμε θαύματα. Ωστόσο, αυτές οι θρησκείες δεν βασίζονται στην αποδοχή τέτοιων ιστοριών ως κυριολεκτικά αληθινών, ενώ ο χριστιανισμός είναι εκτεθειμένος απέναντι στα ιστορικά γεγονότα.